

Fagdidaktisk inspiration fra Tyskland – perspektiver for den danske samfundsfagsundervisning

NADINE MALICH-BOHLIG OG MOGENS HANSEN

Abstract

Artiklen har til hensigt at undersøge, hvad der p.t. bliver diskuteret i den fagdidaktiske debat i Tyskland, og hvordan den tyske debat om især håndtering af kontroversielle emner i undervisningen kan inspirere den danske debat om samfundsfagets rolle.

Artiklen bygger primært på interviews med to tyske fagdidaktikere: Anja Besand fra Technische Universität i Dresden og Marc Partetzke fra Universität Hildesheim. Interviewene bliver anvendt til at tematisere en række centrale fagdidaktiske problemstillinger, der også har betydning for den danske debat. De emner, der tages op, og som p.t. er centrale i den tyske fagdidaktiske debat, er følgende: rationalitet og følelser i samfundsfagsundervisningen, ytringsfrihed og diskriminering, unges politiske engagement samt kravene til lærerprofessionen, når der undervises i politisk dannelse.

Artiklen konkluderer, at de spørgsmål, der diskuteres i Tyskland, kan kaste nyt lys over nogle fagdidaktiske problemstillinger, der ikke har været så meget i fokus i den danske debat.

Det drejer sig bl.a. om, hvordan undervisningen i samfundsfag kan styrke unges politiske engagement og unges tro på, at politisk engagement giver mening. Det er også en central pointe, at der er behov for – også i Danmark – at diskutere samfundsfags særlige opgave i forhold til skolens samlede demokratiske opgave.

Endelig peges der på vigtigheden af, at undervisningen i samfundsfag også lægger vægt på, hvordan man håndterer politisk uenighed inden for de demokratiske spilleregler.

Indledning

Hvordan kan den tyske debat om politisk dannelse og fagdidaktik inspirere den danske debat om samfundsfag? Dette spørgsmål var udgangspunkt for interviews med to tyske fagdidaktikere, som blev gennemført i juli 2023.

Det mere præcise udgangspunkt for interviewene var debatten om kontroversialitet og undervisning i kontroversielle emner. Hvad er overhovedet kontroversielle emner, og hvilke fagdidaktiske udfordringer og muligheder stiller det undervisningen over for?

På basis af interviewene og den tyske fagdidaktiske debat opstilles i artiklen en række temaer, som også har betydning for den fagdidaktiske debat i Danmark. Det er en vigtig pointe i artiklen, at den danske fagdidaktiske debat med fordel kan blive inspireret af tilsvarende debatter i Tyskland, bl.a. fordi der i Tyskland er en omfattende fagdidaktisk forskning på universitetsniveau, og fordi der de sidste mange år har været en omfattende debat om politisk dannelse – en debat, der også har stor relevans for debatten om samfundsfag i Danmark.

Udgangspunktet for interviewene var som nævnt debatten om kontroversialitet og undervisning i kontroversielle emner i samfundsfagsundervisningen. Med dette udgangspunkt fokuserer artiklen på følgende fagdidaktiske temaer:

- Rationalitet og følelser i samfundsfagsundervisningen
- Ytringsfrihed og diskriminering
- Unge og politisk engagement
- Lærerprofessionen.

Bemærkning: Alle citater er oversat fra tysk til dansk.

Politisk dannelse i Tyskland – Beutelsbacherkonsensus

For at forstå debatten om politisk dannelse i Tyskland er det nødvendigt indledningsvis at gøre kort rede for den såkaldte Beutelsbacherkonsensus (opkaldt efter den bydel i byen Weinstadt, hvor man på et møde udformede Beutelsbacherkonsensus). Uden at gå nærmere ind på det skal man naturligvis også være opmærksom på, at debatten om politisk dannelse i Tyskland naturligvis også har haft en særlig bevågenhed i kraft af den tyske historie.

Bl.a. på baggrund af 1970'ernes ret ophedede politiske stemning i Tyskland mødtes en gruppe politikdidaktikere i 1976. Dette resulterede i formuleringen af Beutelsbacherkonsensus, hvor der blev enighed om tre principper for politikundervisningen i Tyskland.

Det første princip blev formuleret som et såkaldt overvældelsesforbud eller *indoktrineringsforbud*. Det er ifølge dette princip helt afgørende, at læreren ikke påvirker eleven i retning af bestemte standpunkter – eleven skal opnå en viden, som gør vedkommende i stand til selvstændigt at tage sine standpunkter.

Det andet princip blev formuleret som et såkaldt *kontroversialitetsbud*. Det afgørende var her, at emner, som er kontroversielle og omdiskuterede i den offentlige debat, også skal præsenteres som kontroversielle i undervisningen. Dette princip ligger logisk i forlængelse af princippet om ikke-indoktrinerings.

Det tredje princip handler om, at eleverne skal blive i stand til at analysere og forholde sig til den politiske udvikling. Eleverne skal blive i stand til at forfølge deres *politiske overbevisning* på basis af evnen til at forstå den politiske situation.

Beutelsbacherkonsensus har været helt afgørende for debatten om politisk dannelse i Tyskland, da de tre principper naturligvis rammer nogle helt centrale problemstillinger for undervisning i samfundsfag.

Et af de temaer, der har været taget op – og også bliver diskuteret blandt fagfolk/undervisere/lærere i Danmark – er spørgsmålet om legitimering contra kritik. Skal undervisningen i politisk dannelse – eller bredere formuleret samfundsfag – primært sigte på at socialisere eleverne og de studerende til den eksisterende politiske styreform, eller skal uddannelsen tage sigte på at lære elever og studerende at forholde sig kritisk til de bestående samfundsmæssige strukturer og lære at tænke i alternativer til den bestående samfundsorden. Det er grundlæggende spørgsmål i al samfundsfagsundervisning, som også bliver diskuteret i flere andre artikler af dette nummer af POLIS.

Dette spørgsmål er i Tyskland også blevet formuleret af en række tyske fagdidaktikere i den såkaldte Frankfurtererklæring fra 2015 som et supplement til Beutelsbacherkonsensus. Hvor Beutelsbacherkonsensus lægger vægt på, at undervisningen skal være værdifri, er synspunktet i Frankfurtererklæringen, at

undervisningen også skal tage sigte på at påpege skævheder og uligheder i samfundet og dermed have et sigte i retning af at styrke den reelle demokratisering af samfundet. Med andre ord lægger Frankfurtererklæringen op til et mere normativt og kritisk sigte i undervisningen end Beutelsbacherkonsensus' formelle objektivitet.

Blandt andet denne problemstilling var udgangspunkt for to semistrukturerede interviews med to tyske fagdidaktikere (Anja Besand, TU Dresden, og Marc Partetzke, Uni Hildesheim) i juli 2023. Fokus for interviewene var som tidligere nævnt spørgsmål om kontroversialitet, og hvordan man som lærer skal forholde sig til kontroversielle emner i undervisningen, både i forhold til undervisningens indhold og i forhold til klassekulturen, når kontroversielle emner er på dagsordenen.

Rationalitet og følelser i undervisningen

Når man læser læreplaner for politisk dannelse i Tyskland og samfundsfag i Danmark, er faget beskrevet som et meget rationelt fag: Man skal indlære begreber, man skal analysere, og man skal diskutere ved hjælp af faglige begreber og teorier. Under identitet og formål for samfundsfag i den danske gymnasieskole hedder det f.eks.:

”Samfundsfag omhandler danske og internationale samfundsforhold. Faget giver på et empirisk og teoretisk grundlag viden og kundskaber om og forståelse af de dynamiske og komplekse kræfter – nationalt, regionalt og globalt – der påvirker samfundsudviklingen ...

Elevernes studiekompetence skal udvikles ved anvendelse af viden, begreber, teorier og metoder fra de samfundsvidenskabelige discipliner på konkrete samfundsfaglige problemstillinger. Undervisningen skal fremme elevernes selvstændighed og tillid til at kunne diskutere og tage stilling til samfundsmæssige problemstillinger på et fagligt kvalificeret niveau” (UVM, 2017).

På vores første spørgsmål, hvad der diskuteres i forbindelse med politisk dannelse i Tyskland, svarer Anja Besand:

”Jeg fornemmer, at vi taler meget om følelser i politisk dannelse. Og det er ikke noget, vi er uenige om, fordi alle, tror jeg, har erkendt, at vi også må tale om følelser. Men hvad angår den

tyske politiske dannelse, er det meget vanskeligt og i lang tid ikke blevet taget i betragtning ... også på grund af den tyske historie har vi gjort politisk dannelse til noget meget sagligt, meget nøgternt, meget rationelt ... men nu er vi begyndt at tale om følelser også, og det passer jo naturligt og godt i forhold til klimaforandringer og krig. Fordi det er temaer, der naturligt gør mange emotioner synlige” (Anja Besand).

Hvis undervisningen skal gøre eleverne til aktive og engagerede borgere, er det spørgsmålet: *”... om ikke formidlingen af lidt håb og tro skulle tænkes ind som del af den politiske dannelse”* (Anja Besand).

Spørgsmålet er selvfølgelig, hvordan man konkret skal gøre dette i undervisningen, men det er under alle omstændigheder et perspektiv, der i tysk sammenhæng rækker videre end Beutelbacherkonsensus, men også et perspektiv, der går længere end til de gængse formuleringer i de danske læreplaner. Flere undersøgelser peger på faldende tillid til det politiske system (ICCS, 2022; Nielsen, 2023), ikke mindst blandt unge. Derfor er Anja Besands pointe med, at undervisningen også skal skabe håb og tro og dermed også have et følelsesmæssigt aspekt, vigtigt at diskutere. Politisk engagement hænger utvivlsomt sammen med både håb om at kunne ændre verden og tro på, at det faktisk kan lade sig gøre.

”Derfor vil jeg mene ... at man skal stille sig det spørgsmål, om man ikke skal styrke formidlingen af en smule håb og tiltro i den politiske dannelse. Ikke i betydningen af beroligelse, harmoni og legitimering, men som en forudsætning for, at vi overhovedet tager fat på de store udfordringer, som samfundet står over for” (Anja Besand).

Derfor er det også nødvendigt at diskutere den meget rationelle forståelse af samfundsvidenskaberne, som har været fremherskende. Det er vigtigt, at man anerkender, at politiske processer også er udtryk for interesser, følelser og lidenskab, samtidig med at eleverne/de studerende lærer, at de demokratiske politiske processer er den ramme, som de politiske uenigheder skal bevæge sig inden for – hvilket naturligvis også rejser spørgsmålet både om undervisningens indhold og tilrettelæggelse. Marc Partetzke understreger:

”Jo mere diverser og heterogent samfundet bliver, jo mere heterogene og diverse bliver ... de politiske vurderinger af de politiske eller samfundsmæssige spørgsmål. Og det er samfundsvidenskabernes opgave af afbilde disse kontroverser i undervisningen..” (Marc Partetzke).

Og videre:

”Egentlig er ethvert tema kontroversielt ... Politik handler jo ifølge H. Giesecke altid om det, der ikke er besluttet, og når en ting ikke er besluttet, opstår der altid strid eller konflikt om dette ... I den forstand har ethvert politisk, samfundsmæssigt tema et konfliktpotentiale” (Marc Partetzke).

I forlængelse af dette rejser Marc Partetzke spørgsmålet om, i hvilket omfang man overhovedet kan ”måle”, hvordan undervisningen lever op til sit formål om at uddanne politisk aktive samfundsborgere, idet:

”... mange af de ting, som er interessante for os (i undervisningen), er svære at måle. Evnen til at træffe politiske beslutninger er mere end vanskelig at måle, og man risikerer at foretage den kortslutning, at det, der kan måles, bliver målt, mens mange områder, som også er interessante, falder udenfor” (Marc Partetzke).

Perspektiver for den danske samfundsfagsundervisning

- Hvilke perspektiver rejser der sig, hvis der også skal gives plads for politisk stillingtagen og engagement i undervisningen?
- Hvordan giver man plads til, at samfundsmæssige temaer giver anledning til følelsesmæssigt engagement i undervisningen?
- Hvordan gennemføres en samfundsfagsundervisning, som på den ene side fører frem til en eksamen, dvs. at elevernes udbytte af undervisningen kan vurderes, og på den anden side sikrer, at fagets overordnede formål opnås: at eleverne/de studerende bliver aktive, deltagende samfundsborgere?
- Med andre ord: Hvordan sikrer vi, at samfundsfagsundervisningen ikke bliver ”teaching for the test”, men bliver et politisk dannende fag, der giver eleverne/de studerende ”håb og tro” i forhold til at være aktive, deltagende og kritiske samfundsborgere?

Kontroversialitet, alsidighed og ytringsfrihed

I forhold til det såkaldte kontroversialitetsbud – kravet om, at spørgsmål, der er kontroversielle i samfundet, også skal behandles som kontroversielle i undervisningen – rejses også en række vigtige spørgsmål, ikke mindst med hensyn til spørgsmålet om, hvad der er kontroversielt, og ikke mindst om, hvad der *ikke* er kontroversielt. I en dansk sammenhæng møder man tilsvarende kravet om, at undervisningen skal være alsidig. Men spørgsmålet er så, hvad det mere konkret vil sige, at temaer er kontroversielle, og at undervisningen skal tilrettelægges alsidigt.

Man kan f.eks. pege på spørgsmålet om klimaforandringer, og hvordan dette skal præsenteres i undervisningen. Anja Besand siger:

”Der findes også et begreb, man kan kalde false balance. En false balance betegner en situation, hvor man opererer med en falsk modsætning ved at påstå, at alt har to sider. Det er en falsk modsætning, hvis man vil tale for og imod menneskeskabte klimaforandringer” (Anja Besand).

Det kontroversielle er ikke spørgsmålet om menneskeskabte klimaforandringer, det kontroversielle er spørgsmålet om, hvordan man skal forholde sig til disse. Med andre ord er der ifølge Besand grænser for, hvad der skal formuleres som kontroversielle spørgsmål. Her kan man også nævne f.eks. menneskerettigheder og retsstat. Man kan diskutere, hvordan disse skal sikres, men ikke om vi skal fastholde menneskerettighederne og retsstaten. Så selvom Beutelsbacherkonsensus skal sikre alsidigheden i undervisningen, er der med andre ord grænser for, hvad der skal problematiseres som kontroversielt i undervisningen: retsstaten, menneskerettighederne, de menneskeskabte klimaforandringer m.m.

På den anden side:

”... fører de kontroversielle emner også til en større grad af politisering ... Kontroversialitet handler ikke kun om forskellige temaer, men netop fordi emnet er kontroversielt, inddrager det hurtigt sociale og emotionelle aspekter. Der er meget brændstof i dette” (Marc Partetzke).

I andre sammenhænge understreges det, nogle har kaldt ”samfundsvidenskabelig multiperspektivisme” (Besand et al., 2023). Dette indebærer ikke kun, at man inddrager forskellige synspunkter på et givet problem i undervisningen, men at det særligt samfundsvidenskabelige er at inddrage forskellige *paradigmer* for at give eleverne/de studerende en forståelse af, at debatten om politik og samfundsmæssige spørgsmål i det hele taget ikke kun er et spørgsmål om forskellige synspunkter, men også er udtryk for forskellige paradigmatisk udgangspunkter. Det vigtige i denne sammenhæng er at give eleverne/de studerende et indblik i, at forskellige holdninger til samfundsmæssige emner ikke kun er et spørgsmål om holdning, men mere grundlæggende om, at der bag disse holdninger ligger nogle mere fundamentale samfundsopfattelser, f.eks. af forholdet aktør/struktur, konflikt/konsensus og rationalitet/normativitet.

Perspektiver for den danske samfundsfagsundervisning

- I dansk sammenhæng kan kontroversialitetsbuddet oversættes til kravet om alsidighed i undervisningen. Er der områder, hvor kravet om alsidighed bliver en ”falsk balance”, f.eks. når man beskæftiger sig med områder som retsstat, menneskerettigheder og klimaforandringer? Er der på disse områder en så grundlæggende enighed, at selve temaet ikke skal underlægges kravet om alsidighed i undervisningen, men kun om, hvordan man sikrer f.eks. menneskerettigheder, og hvordan man kan kæmpe mod klimaforandringerne?
- Hvordan sikrer vi, at undervisningen i samfundsfag også giver eleverne/de studerende indblik i ”samfundsvidenskabelig multiperspektivisme”?

Politisk dannelse og unges politiske engagement

Et emne, der ofte bliver berørt i debatten om unge og politik, er unges politiske engagement eller snarere manglen på samme. Om denne problemstilling siger Partetzke:

”Det hænger for det første sammen med et ganske bestemt blik på, hvad der er politik. For det andet er det, når det angår valg, udtryk for en klassisk politikopfattelse. Til det vil jeg sige, at det ikke er et problem for dannelsen og den politiske dannelse, men snarere et politisk problem” (Marc Partetzke).

”... og måske er der ikke tale om afstandtagen fra politik hos de unge, men måske snarere om afstandtagen fra de unge i det politiske system ... det bør man tage med i betragtning”(Marc Partetzke).

Han peger derefter på et yderligere problem, nemlig at de engagerede unge:

”... ofte er de (studerende/elever), der har gode ressourcer, som kommer fra hjem med en stærk forældrebaggrund, og som har et stærkt socialt netværk ... og de, der ikke er engagerede, kommer ofte fra en baggrund med svagere sociale forhold ... de har ikke ressourcerne til at deltage i politik”(Marc Partetzke).

Besand et al. peger på, at underviserne har en særlig opgave i forhold til at ”skærpe elevernes opmærksomhed på, at politik er mere end det, som politikerne gør, og som udspiller sig i de gængse politiske institutioner” (Besand et al., 2023, s. 117).

Bl.a. ICCS-undersøgelsen 2022 (Nielsen, 2023) viser, at mange unge vender ryggen til politik, hvilket ifølge Besand et al. kan skyldes, at politik blandt mange unge primært ses som noget, der foregår inden for den institutionelle politiks rammer. Derfor er det en vigtig opgave for undervisningen i politisk dannelse/samfundsfag at vise eleverne/de studerende, at politik er et langt bredere begreb, og at politik også har stor betydning for elevernes livsverden.

Hvorfor det også ”er vigtigt så at sige at arbejde med ”empowerment”, altså at vise, at I (elever) er vigtige, at jeres mening er vigtig, at tilskynde [jer] til at tage ordet ... at blande [jer]”(Marc Partetzke).

Partetzke henviser direkte til John Dewey, som understreger, at skal man lære at blive demokratiske borgere, skal man også praktisere de demokratiske færdigheder i undervisningen og i skolen.

Med andre ord kan man rejse spørgsmålet om, hvordan undervisningen kan tilrettelægges, så den i højere grad inspirerer til politisk engagement og politisk stillingtagen. At uddanne eleverne til demokratiske borgere handler ikke kun om at formidle viden og færdigheder, men også i praksis at lægge vægt på stillingtagen og demokratisk praksis.

Men spørgsmålet kan også bredes ud, så det også inddrager skolens samlede opgave i forhold til at forberede eleverne til at fungere i demokratiet. I både Tyskland og Danmark lægges der vægt på, at skolen, undervisningen og dermed også alle fag som helhed har en demokratisk opgave. Spørgsmålet er så, hvad det er, politisk dannelse/samfundsfagsundervisning særligt kan byde på i forhold til skolens samlede opgave. Et vigtigt bud er følgende:

”Eleverne bliver så at sige narret ... (hvis de lærer) at de demokratiske forhandlingsprocesser, som de møder på mikro-niveauet – i klassen, i skolen – er identiske med det politiske makroniveau. Det er jo fint, at de lærer i skolen, at man kan tale sig frem til en forståelse, som måske ikke alle deler, men i det mindste kan forstå, og at man underkaster sig det demokratiske flertal. Men sådan fungerer politik ikke på makroniveau. Her handler det også om at indordne sig, om at indgå aftaler under usikre vilkår, tage højde for internationale aftaler og at tage hensyn til andre samfundsområder. For at få en forståelse af dette er der efter min opfattelse brug for undervisningsfaget” (Marc Partetzke).

Spørgsmålet er således, hvorfor der skal være et særligt fokus på den politiske dannelse som en del af elevernes demokratiske opdragelse? Det er her, at samfundsfagsvidenskabernes særlige rolle bliver vigtig. Det er det særlige samfundsvidenskabelige blik på samfundsforhold – samfundsvidenskabelig viden og brug af samfundsvidenskabelige metoder og teorier – der er med til at forme den politiske dannelse og dermed en forståelse af de politiske processer, som de fungerer i samfundet.

Med til det samfundsvidenskabelige blik hører naturligvis på den ene side også at forholde sig kritisk, hvilket på den anden side ikke skal føre til, at man mister al tillid og alt håb. Som Anja Besand siger:

”Vi mangler faktisk ikke kritik i øjeblikket. Alle er superkritiske, jeg kender faktisk ikke nogen samfundsmæssig gruppe, der ikke forholder sig kritisk til det politiske. Men det, vi ikke har, er håb og tillid til, at vi kan gøre noget godt ... vi har også tillidsvækkende medier, men heller ikke dem tror mennesker på mere ... Derfor vil jeg stille spørgsmålet – og så er vi tilbage til spørgsmålet om følelser – om man i den politiske dannel-

*se også skal have et blik for at skabe en smule håb og tillid”
(Anja Besand).*

På den anden side skal man også fastholde, at politisk dannelse ikke i sig selv er løsningen på, at problemerne i det politiske system er så store, at unge ikke har lyst til at stemme på de eksisterende partier.

”Politisk dannelse er vigtig, men det er hverken et brandvæsen eller et reparationsværksted, som f.eks. har til opgave at generere vælgere ... man kan jo udmærket være politisk begavet og komme frem til den overbevisning, at man ikke deltager i valg” (Anja Besand).

Med andre ord: Den politiske dannelse er vigtig for udviklingen af unges politiske engagement og tro på, at verden kan ændres, men hvis det eksisterende politiske system ikke evner at tilbyde løsninger, som unge kan se sig selv i, er det forståeligt, at de ikke deltager i det traditionelle politiske liv, f.eks. ved at stemme. Det åbne spørgsmål er så, hvilken form det politiske engagement, som den politiske dannelse forhåbentlig har skabt, så skal have?

Perspektiver for den danske samfundsfagsundervisning

- Understregningen af, at unges politiske engagement bl.a. afhænger af deres sociale baggrund, rejser spørgsmålet: Kan undervisningen i samfundsfag på trods af elevernes forskellige baggrund motivere dem til at blive politisk engagerede? Kan tilrettelæggelsen og valget af undervisningsformer understøtte, at eleverne/de studerende uanset baggrund bliver politisk engagerede? Og hvor meget kan vi inddrage politisk engagement i skolerne?
- I den generelle uddannelsespolitiske debat er det vigtigt, at underviserne i samfundsfag er præcise i forhold til, hvad samfundsfag særligt kan bidrage med i forhold til skolens generelle demokratiske opgave.

Lærerprofessionen og klasserummet

Men så er der spørgsmålet om lærerprofessionen og dermed også klasserumskulturen. Hvordan sikrer man som lærer en klasserumskultur, hvor eleverne kan og vil komme til orde, ikke mindst på en måde, der skaber rum for diskussionen?

”Spørgsmålet er, hvornår en ytring er diskriminerende og sårende, og hvornår bliver grupper eller enkeltpersoners rettigheder skadet gennem ytringen? Vi har tidligere sagt, at dannelsesprocessen skal foregå i et ”sikkert rum/safe space”, som ... også indebærer, at den enkelte ikke bliver såret ... Men vi er (i Dresden) også begyndt at tale om et ”modigt rum/brave space”, hvor eleverne kan vove noget, og hvor man får instrumenterne til at turde være modige. Dannelsesprocessen kan ikke foregå i fuld sikkerhed” (Anja Besand).

Klasserumskulturen bliver en balance mellem at skabe et ”safe space”, hvor alle føler sig tilpas og kan ytre sig, og et ”brave space”, hvor eleverne får modet til at ytre sig, også om kontroversielle emner. Et forhold, som Partetzke yderligere understreger:

”Hvis man er nervøs for, at de sociale relationer (i klassen), fordi man siger noget, lider skade, og at undervisningen ikke forløber, som den skal, så bliver de (kontroversielle) emner ikke berørt” (Marc Partetzke).

Hvilket fører videre til spørgsmålet:

”Hvad betyder egentlig demokratisk uenighed? Demokrati betyder jo ikke konsensus ... det betyder det under ingen omstændigheder. Men det betyder, at vi strider, og at vi så at sige indtager kontroversielle positioner om kontroversielle emner, men det indebærer også, at denne uenighed finder sted under bestemte former, bestemte regler ... at vi lader hinanden tale, at vi ikke bliver personlige, at det drejer sig om argumenter” (Marc Partetzke).

Men dette rejser også spørgsmålet om ytringsfriheden og grænserne for denne i klasserummet. Anja Besand understreger i forhold til ytringsfriheden:

”Jeg må fastsætte grænser, hvor jeg siger, at dette ikke længere er i orden. Og det er også en del af dannelsesprocessen, at mine elever skal erkende, hvor grænserne går” (Anja Besand).

For at fremme den politiske debat i klasserummet peges der ofte på to vigtige kompetencer, der kan være med til at understøtte den demokratiske kultur. Dette er for det første perspektivovertagelse, dvs. at eleverne/de studerende i klasserummet opnår evnen til at kunne skifte rolle og perspektiv på en sag, og for det andet, at der også i undervisningen er fokus på at håndtere konflikter og uenighed som en del af den demokratiske proces.

Konklusion

Hensigten med denne artikel har været at bruge den fagdidaktiske debat i Tyskland til at sætte fokus på en række problemstillinger, der også har en høj grad af relevans for den danske fagdidaktiske debat. Sammenfattende vil vi pege på fire overordnede perspektiver, vi har fundet i den tyske fagdidaktiske debat, og som også fortjener en grundig debat i forhold til, hvordan vi bedriver samfundsfagsundervisningen i Danmark, uanset på hvilket niveau vi taler om:

- For det første, hvordan vi forbinder den samfundsvidenskabelige kerne – undervisningen i samfundsvidenskabelige metoder og teorier – med også i undervisningen at give plads til politisk engagement, politisk debat og håb og tro på, at verden kan forandres.
- For det andet at præcisere, hvilken rolle den politiske dannelse, som det er samfundsfags opgave at varetage i undervisningen, spiller i forhold til skolens samlede demokratiske opgave.
- For det tredje, hvordan vi i undervisningen både giver rum for den politiske uenighed, der er forbundet med at undervise i samfundsmæssige problemer, samtidig med at eleverne/de studerende bliver fortrolige med de demokratiske spilleregler.
- For det fjerde at have fokus på undervisningsformer og undervisningsaktiviteter, der kan fremme den politiske dannelse.

Litteratur

Besand, A., Grammes, T., Hedtke, R.,
Henkenborg, P., Lange, D., Petrik,
A., Reinhardt, S. & Sander, W.
(2023). *Hvad er god politisk dan-
nelse?* Forlaget Columbus.
Nielsen, K. H. (2023, 14. december).
*ICCS 2022: Hvad ved danske unge
om demokrati, og hvor engage-*

rede er de i politiske spørgsmål?
Danmarks institut for Pædagogik
og Uddannelse. [https://dpu.
au.dk/forskning/internatio-
naleundersoegelser/iccs](https://dpu.au.dk/forskning/internationaleundersoegelser/iccs)